

«Чаңгыс демниг Россия» партиясының Дээди чөвүлелинин даргазы Борис Грызлов: «Президентиге киерин кандидатуравыстың шилилгезин чорударда бедик мергежилдин, кижилерин, регионун сайзыралының айтырыгларын шынтырпел ышдаар аргаларын баштаалаан бис»-деп демдеглээн. — Республиканың ындыг шынарлар бар кижинин баштаары аажок чугула болуп турар — деп, ол нөмзөн.

Өвүр кожуунга Шагаа чараш, өөрүшкү-маңнайлыгы турарын демдеглевес аргажы **Айдысмаа МААДЫР-О** *Хандагайты суур.*

БИЧЕ БОЛГАШ ОРТУМАК БИЗНЕСТИҢ ТӨЛЭЭЛЕРИНГЕ

Биче болгаш ортумак бизнестин хүндүлүг ишчилери!

Чурттуң бойдус байлактарын болгаш экономиканың стратегтиг адырларын чоннуң эрге-ажыктарына дүүштүр национализиастаары мээң соңгулда мурнундагы программаның мурнады салган сорулгазы болур. Бо теманы долгандыр янзы-бүрү шуугаазыннар үндүрүп, чонну бодунуң өнчүзүн чидиреринге чедирер деп коргудар сорулганы салып турар. Ынчаарга национализация планнарында чурттакчы чонга-даа, биче болгаш ортумак бизнеске-даа айыылдыг чүве чок.

90 чылдарда болган бүгү-ниити хужудулганың уржуундан тывыл-ол озалдыг буураашкыннардан сорулга тургустунган. Оон бээр чыл эрткенде, 75 муң үлөтпүр дүрүлгелери болгаш 29 муң улуг-көдээ ажил-агый организа-циялары боттарының ажил-чору-лганын керек кырында сок-канын көрүп тур бис. Үлөтпүр дүрүлгези бодунуң хемчээлиниң азы-биле дайын сөөлүндегиниң ичинде бадый келген. Чурт-та-чемниң айыыл чок чоруун ийген.

Техногенниг халаптар курга-ге-даа, далайга-даа, чер адаан-даа, агаарга-даа үргүлчүлөп-рар, ол бүгүнү олигархтар-ага сүрүп тывылдырып турар. Эрткен чылын улуг-улуг корпо-рациялар Россиядан 80 млрд. хире долларны үндүрө берген. Бойдус-лазырларын сатканындан кир-кешаның чартыындан хөй кезии-ишорларда шыгжаттынган, а-ионнарның бюджеттери чер-байн турар. Чурт иштиниң чамдык-корпорацияларына 300 хуудан-ар орулгалыг болурун, шалың-бир айда 5 миллион ажыр-арын хоойлу езугаар чөпшээр-еп, а чуртта ажилдап турарлар-ың үштүн ийи кезии айда ортумаа-е 10 муң рубль ап турар.

Мындыг чорукту уламчылаа-н болдурбас керек!

Хуужудулганың түңнелдери шак ындыг болганын көрө тура, РФ-тиң чазаа күрүнениң өнчү-хөреңгизин бүрүнү-биле садып-сайгарыптар, керек кырында ону үптөп кааптар деп бодалдан сал-дынмайн турар.

Национализация кылырының чылдагааны бо эвес бе? Чоннуң байлаан үлөжип ап турар чорук чуртта 90 хуу четкен чединмес ки-жилерниң мурнунга керек үүлгө-дишкени эвес бе? Тарифтерин чиигедири-биле энергетиканы болгаш демир-орукту национа-лизиастаарына удур кижичуртта бар бе? Бөлүк олигархтарга эвес, шупту улуска орулгалыг болду-рары-биле нефть-газ үлөтпүрүн национализиастаарына удур кижичуртар бе? Ужар чүүл үлөтпүрүн болгаш судно тудуушкун үлөтпү-рүн, шериг-үлөтпүр комплекзин болгаш металлургияны национали-зиастаарына удур кижичурт мен.

Бистин национализациявыс чүгле бааза адырларына хамаар-жыр, хуу бажыңнарга болгаш квартираларга, автомобильдерге болгаш дачаларга, биче болгаш ортумак бизнеске, чоннуң бүдү-рүлгелеринге болгаш ажилдап алганы акша-хөреңгизи-биле тур-густунуп алган кандыг-даа бүдү-рүлгелерге хамаарышпас дээрзин хөй удаа чугаалап келген болгаш база катап чугаалап тур мен.

Бистин идеявыс дээрге, чүгле экономиканы башкалары эвес, оларны күш-ажылчы коллективтер удуртур, орулгаларны социалистиг принцип езугаар хуваар чончу бүдүрүлгелерни тургузары. Ындыг бүдүрүлгелер бар, ынчалза-даа оларны саны дыка эвээш.

Бис чуртту индустриализас-таары дээш, улуг-улуг бүдүрүлгелерни катап тургузары болгаш тудары дээш туржуп турар бис, чүге дээрге олар боттарын саң-хөө-биле хандырып, шынарлыг продукцияны берип, эртем адырын сайзырадып, социал айтырыглар-ның шиитпирлерин бодунга ап, депшилгениң шимчедикчизи болуп шыдаар. Биче бүдүрүлгелерге ындыг үүлө күш четтинмес, олар-ның сорулгаларының хемчээли улуг эвес, чүгле хөй эвес кижилерге бараан болур азы хандырап, оон аңгыда бодунуң девискээринге ажилдап шыдаар болур. Улуг-улуг бүдүрүлгелер деп турарывыс дээрге, бичелерин деткивес деп турарывыс эвес болдур ийин. Россияда бүдүрүлгө адырының тургузуу дээрге чурттуң амыдырал хандырылганың үндезинин биче бүдүрүлгелер тургузар болу-берген. Оларның саны миллион иштинде өскерлип турар. Биче бизнеске өнчүнү хуу хевиринге хамааржыр беш бүдүрүлгениң бирээзи-ле хамааржыр. Биче бизнестин бүдүрүлгелериниң 50 ажыг хуузу садыг талазы-биле ажил-чорудулганы боттандырып турар, 14,5 хуузу шимчeves өнчү-хөреңгилер-биле ажилдаан, 12 хуузу-болбаазырадылга бүдүрү-гелеринде болгаш 10 хуузу тудуг бизнестинде ажилдап турар.

8 миллион ажыг кижичурттурар болгаш бүдүрүлгө хемчээ-линиң 10 хире хуузу, оон туржук-улуг-улуг бүдүрүлгелерниң бүдүр-бейн турар продукциязын чуртка берип турар, аажок хөй санныг

биче бүдүрүлгелерни дүжүрүп бо-лур бе? Харын-даа биче бүдүрүл-гелерни деткири негеттинип ту-рар, чүге дээрге олар чокта бөгүн чүү-даа бүтпес, оларның орнунга тургузар чүве чок.

90 чылдарның бергелерин биче бүдүрүлгелер эгиннеринге чүктеп эрттиргеннер. Буураашкынга олар шыдажып, ол чылдарның дургу-зунда чединмес кижилерни олар азырап келгеннер. Биче бүдүрүл-гелер хереглел кооперацияла-рының орнунга келген болгаш көдээниң чурттакчыларын эргежок чугула барааннар-биле хандырып турар. Чединмес кижилерге аш-чемни кыдыраажынга бижээш, чээлиге берип турар өске ындыг садыг бүүзелери кайда-даа чок. Ол ышкаш баш дүгүн чегдирип таа-рып бээр, аптекаларга эм-таң аймаан чээлиге бээр, сапык даа-ракчылары идикти чээли-биле септеп бээр дээн ышкаш харыл-зааны улуг-улуг бүдүрүлгелер чоң-биле тутпайн турар.

Бистин чуртувуста биче бүдү-рүлгелер ындыг-ла хөй эвес: Россияның 10 муң чурттакчызына онааштыр оларның саны 62, а АКШ-та—214, Великобританияда—143, Италияда—ажылдап турар кижичаны 20 безин четпес 693 бүдүрүлгелер бар.

Бодунуң арга-шинээ-биле ажилдап турар биче бүдүрүлгелерни Россияның чазаа деткивейн турар. Россияның биче бизнестиниң айтырыглары дыка хөй чылдарның дургузунда шиитпирлеттинмейн келген.

Ону шиитпирлээр керек, бис оларны шиитпирлээр бис! Үр хуу-саалыг чээлилер алырының схема-зын бөдүүнчүдүп болур бе? Болур! Чүгле ону кылырын күзевейн турарлар. Бүдүрүлгө ажыдарының дугуржулгазына администра-тивтиг шаптаразыннарны чайла-дып болур, хөй чылдарда ажилдап

кылган коррупцияжы схеманы ап кааптарга-ла, четчир.

Биче бизнеске деткимче дуга-йында хөй чүүлү чугаалап турар, ол хирезинде хөгжүп олар бүдү-рүлгелерге үндүрүг чиигелделерин көргүспейн турар. Ону бюджетке когарал чок кылдыр кирип болур.

Бедик мергежилдик кадрлар чедишпейн турар ышкажыл? Эге болгаш ортумак профессионал өөрөдигениң системазын катап тургузар бис.

Ажыглаттынмайн турар оран-саваны биче бизнеске дамчыдып бээр бис.

Ниити-россия рыногунче үнер дең-дески органы бүгү бүдүрүлгө коллективтеринге тургузар бис.

Боттарын боттары башкаар организацияларны биче бизнестин негелделеринге дүүшпес деп санааш, дүжүрер бис.

Күрүнениң болгаш чоннуң бүдүрүлгелери, биче болгаш орту-мак бизнес экономиктиг байдал-дарны тургузар, аңаа үндезилеп, экономиканы чаартырының боттуг оруу ажыттынар, оон уламындан мурнакчы технологиялар, эртемниң чедишкенин сайзыраар.

Чиг этти болгаш акшаны даш-каар үндүрер, бүгү Россияны хоо-зуралга чедирер экономиктиг политиканы соксадыр керек.

Ол сорулганы чүгле кады шиитпирлеп шыдаар бис!

Геннадий ЗЮГАНОВ.

(Халас үндезинге парлаан).

Номчукчуларга сөс

ЭРЕС ОГЛУВУСТУ ДЕТКИИЛИҢЕР

Бистин улуг күрүненис Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларына чедир каш-ла хонук арткан. Бистин күрүненис куду бадый, кошкай берген үезинде В.В.Путин удуртулганы хүлээп алгаш, сайзырадып эккелгенин хүндүлүг чогаалчывыс Александр Даржайның солунда бижип каан чүүлүн номчааш, өөрүп, ону деткип, бодунуң бодалдарымны база бижип ораарым бо.

В.В.Путин дарганың удуртуп ар үезинде бистин күрүненис, аңгыга Тыва, дыка сайзырап-генин канчап черле чугаалавас-р. Ие-чаштың камгалалы-телип, хөй ажы-төлдүг иелерге, иелерге, чедимчези кошкак-бүлелерге, ада-иезиниң хайгаа-чы чок арткан уругларга, бүдүн-гүстөргө дыка улуг дузаны-ирип, оларны долу хандырып-ар. Келир үеде оларның өөрө-чурттаар бажың-балгат тудуп-рынга безин акша-хөреңгини-р кылдыр чурумчудуп каан,-рам ол ачы-дузаны ап эгелээн.

Бистин чуртувуста кавайда чаш-дан эгелээш ушла кырганнар-чедир, ол ышкаш ажыл чок ки-лер —шупту пенсия, пособиелиг-ол чылда 2-3 катап өзүп турар, эмчилер, башкыларның шалыңы өзүп турар. Ясли-садтар саны көвү-деп эгелээн. Чурттаар чери чок, кайы-бир черден келген кижилерге хөй-ниитиниң чурттаар черлерин ажыдып турар-дыр. Оон артык чүү керек боор.

Чедишкенин-биле кады чет-пестер база бар болбайн канчаар. Чаңгыс аай чазагыг орук-биле халдып орган ышкаш чүве турбас болгай, ажилды кылып, бүдүрүп чоруур кижилерге чедер-четпестер черле туруп кээр, ону чоорту эдип алыр апаар. Чамдык кыдыындан кедеп орташ, балдырдан сегирип аарын бодап олар кижилер барын база билир бис. Бир-ле кара чүүл-дер бижири солун бар ийик чоп, ону ынча дыка амдажыткан херээ чок.

Мен 83 харлыг кырган кижичурттурар болгаш күш-ажылдың хоо-чуну, 1-ги бөлүктүн инвалиди мен. Чазаам ачызында тодуг-догаа, чадыр бажыңныг эки чурттап ор мен. Эмнеп, азырап турар ажы-төлүм-даа бар. Мээң ажы-төлүм-нүң эки чүгү — улуг алдын Саян. Уругларым адазы — Новосибирск хоорайга партияның дээди шко-лазын дооскан журналист эртемниг кижичурттурар болгаш бүдүрүлгө хемчээ-линиң 10 хире хуузу, оон туржук-улуг-улуг бүдүрүлгелерниң бүдүр-бейн турар продукциязын чуртка берип турар, аажок хөй санныг

Улуг Россия тывалар деп биче буурай чонну көктүг дөң кырынче үндүр тыртып каан, сайзыраңгай күрүнелиг бис. Хөй национал чоң-нар чурттап чоруур Тыва чуртувус баштынчывысты бодувус шилип соңгуур бис.

Ч.БИРИ-САНАА.

Кызыл хоорай.

ЧАШТЫҢ КАДЫКШЫЛЫ — КҮРҮНЕ ХАЙГААРАЛЫНДА!

Россия келир үеде бурунгаар депшилгелиг быжыг күрүне болур дизе, амгы нарын байдалда демографтыг айтырыгны шиит-пирлээр апаар. Демографтыг айтырыг шиитпирлээшкенин, оон иш-тинде чаш уруглар деткимчезин, оларның эргелериниң камгалалын чүге көдүрүп, оон чурт иштинде, Тывада боттандырып турар ажыл-дарны деткип турар мен? Чүгле төрөөн тыва чонум саны көвү-дэзин, сүлдэзи бедик чорзун дээш бе? Ийе, харын, ол ындыг-ла.

Ынчалза-даа каракка көскү, кулакка дыңналып турар эки ажилдарга, боттанган күзөлдөргө черле эки үнөлел бербес аргажок.

Бистин республикада чаш уруг төрүттүнер чорук чурттуң өске регионнарынга бодаарга, элээн бедик. Чижээ, эрткен чылдың он бир айларының иштинде Тывага 7735 уруг төрүттүнгөн. Ол 2010 чылдың үезинге денээрге, барык 200 уруг хөй болуп турар. Ынчап кээрге, чурттакчыларның санының чайгаар өзүлдөзи республикада кадагаланып арткан-дыр.

Демографтыг сорулгаларның шиитпирлээшкени регионалдыг удуртулганың ажылындан, олар-ның улустуң амыдыралына, оон иштинде бичи уругнуң өзүлдө-

зинге эки байдалдарны тургуза-рындан кончуг хамааржыр. Сөөлгү каш чылда чурттуң чамдык деви-скээринге 22 перинаталдыг төптү ажыткан соонда, ол регионнарда бичи уругларның элекке өлүп хораар чоруу дыка кызырылганы демдеглеттинген.

Перинаталдыг төптүн чаа ба-жыңын Кызылда тудуп турарын билир бис. Ону ажылгалга кирип-терге, республиканың чаш уругла-рынга өндүр улуг белек болур. Ты-ва Республиканың Чазаа ол эм-нелге төвүнүң тудуун шыңгыы кон-трольга алган. Федералдыг бюд-жеттен 180 миллион рубльге акша-ландыраарын чедип алган. Мен ын-чангаш РФ-тиң Чазааның Даргазы-ның эки ажылын деткип турар мен.

Макыр-оол ДЕСПЕҢ.

ТОРГАЛЫГДАН ӨӨРЕНИКЧИЛЕР ШЫЛГАРААН

Шагаа байырлалының спортчу хемчеглерин тыва хүрешке хоочун болгаш аныяк мөгелер аразында маргылдаа февраль 24-те уламчылаан. Көрүкчүлөр бо удаа база "Сүбедейниң" нити оюннар залын каш шак бурунгаар-ла долдур олурупкан. Маргылдаа айыткан шагынды дика озалдап эгелезе-даа, дораан-на аарыкчыларның сонургалын чаалап алган.

Он сес хар чедир назылыг аныяк оолдарның хүрежинге мырыңай 198 киж иришкен. Бо дээрже республикада тыва хүрештин сайзырап, ылаңгыя өзүп оор оолдар аразында улам нептереңгей апарып чыдарының херечизидир. Ынчал кээрже, чайын Наадым байырлалында 200 ажыг аныяк мөгени салып болурунун аргазы бар апарган.

Аныяк мөгелерниң аразында аттары тыва хүрешке ынактарга билдингир апарган оолдар бар. Чижээ, Улуг-Хем кожуунун Торгалыг ортумаа школының өөреникчизи Артур Шагжының, оон чаңгысклассчызы Айдың Монгуштуң чараш хүрештерин аарыкчылар билер. Бо оолдарның кайызы-даа республика чергелиг маргылдаага төлөптүг хүрежи, шаңналдыг черже ылап-ла кирип болурунга бүзүрелдиг апарганнар.

Бир-тээ, бо ийи шыырак оолдун дугайында бижий берген болганымда, олар кайызы-даа соолгү ийи-үш чылдар эки көргүзүлгелерг хүрежи чоруурун демдегеп каайн. Чижээ, Айдың Монгуш эрткен чылдың ноябрь айда Моолдун Чаан мөгези, Тыва

Республиканың алдарлыг ажилдакчызы Т. Бумбаярның шаңналы дээш аныяк оолдар аразында Кызылга бир дугаар эрткен тыва хүреш маргылдаа-зынга шүглүп үнген. Оон эки Артур Шагжы эрткен чылгы Шагаа хүрежинде бүзүрелдиг шүүлген. Бо ийи оолдун дика эки хүрежи чоруурунга ол школада тренер-башкы Б. Шагжының ролю улуг.

2012 чылдың Шагаа байырлалына тураскааткан тыва хүреш маргылдаа-зынга аныяк мөгелер аразында Айдың Монгуш шүүлген. Эки Артур Шагжы бо удаа үжүрлөшкөн. Шак ынчалдыр олар боттарының төрөөн Торгалыг школында хүреш бөлгүмүнүн бедик адын база катап бадыткаан.

Аныяк оолдар хүрежинге бо удаада Саян Ондар биле Сайын Кашпик-оол үшкү-дөрткү черлерин аразында үлөшкөннөр. Шаңналдыг черлерге кирген бо оолдарның бирээзи Саян Ондар — амгы үеде аныяктар аразында самбо хүрешке Россияның чемпиону аттын эдилекчизи.

Үстүнде адааным шыырак оолдардан аңгыда, сеске кирип хүрешкен аныяк мөгелерниң аттарын адап чарлаан: ол дээрже Шагаа Дембирел, Ачыты Куулар, Начын Ооржак болгаш Арат Монгуш олар-дыр. Чижээ, Арат Монгуш улуг мөгө Амир Монгуштуң огу болуп турар. Бо оол сөөлгү чылдарда доктаамал эки хүрежи чоруурун демдегелес аргажок. Ол эрткен чылын Бумбаярның шаңналы дээш Кызылга эрткен хүрешке шаңналдыг черни ээлээнин сактыр-дыр мен. Черле ынчал бо эрткен хүрештерниң үезинде эскерген чүүлүм элээн хөй аныяк мөгө оолдар амгы үеде Тываның улуг мөгелериниң оолдары болуп турар.

Барык ийи чүс мөгениң аразында сеске чедир хүрежири дээрже, бедик көргүзүг, улуг чедишкен деп бодаар мен. Бо оолдар боттарының чараш хүрештери-биле бистерни моон-даа сонгаар өөртүр боор дээрзинге бүзүрээр мен.

АМ ХООЧУН МӨГЕЛЕР ХҮРЕЖИНГЕ ДОКТААЛЫ. Чогум мындыг маргылдаа 64 хоочун мөгө аразында эртер дугайында мурнунда хүннерде-ле дика чарлаан турбуже, аңаа хүрежи күзөлдиг болган мөгелерниң саны арай депле 20 киж ашкан. Тодаргайлаарга, 22 хоочун мөгө киришкен. Олар-

ның аразында Арзыла киж болган. Чижээ, Агелерден Алдын-оол КХураган болгаш Чимит шыырак, хоочун мөг кирип хүрешкен.

Хоочун мөгелерни ларын хар-назы бар баштай ийи аңгы бөлү Чижээ, 45-48 хар назыл бир аңгы, 49-тан өрү на чун мөгелер ийи дугаа хүрешкеннөр. Кажан бир дөрт-дөрт мөгелер ар арткан шыырак мөг хүрештирген.

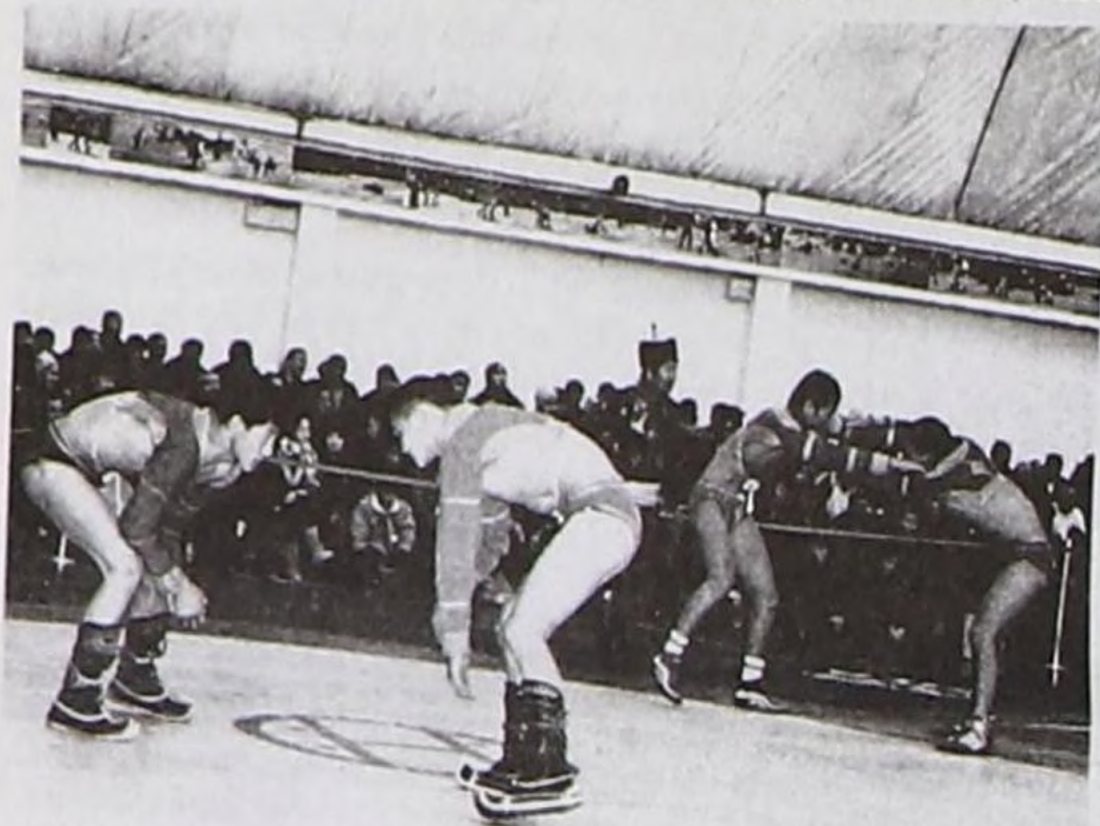
Хоочуннар аразында реште дөрт мөгелер сансей Хомушкун, Владимир Геннадий Монгуш болган мөгө Уран-оол Донгак мөгелерниң баштайгы үлаң шолла аттарлыг бол аңгыда, аңгы-аңгы чылд хүрешке республикага ч чораан улустар болур.

Геннадий Монгуш м Алексей Хомушкуну ок Владимир Монгуш Донгакты үр-даа болбо алган.

Түнел салыгга Владимир (Кызыл кожуун) биле Монгуш (Каа-Хем кожуун) Ынчалза-даа Владимир дунмазын октааш, 2012 Шагаа байырлалының аразында хүрежиниң атты чаалап алган.

Аныяк-даа, хоочун-д лерге өртөктүг бараанна ломнарны болгаш медатывыскаан.

Виктор С. Авторнун тырт чуруктары.

Тываның билдингир чогаалчызы Олег Өдербеевич Сувакпит 2011 чылдың май 9-та 85 харлаар турган. Оон үндүрген номнары номчукчуларның шагда-ла сонургаар чогаалдары апарган. Бис бо чүүлүвүске О.Сувакпиттин "Ужуражылгалар болгаш ужураалдар" деп очерктер чыындызынга доктааксадымыс.

Ук чыындыже "Улусчу башкы", "Ужуражылгалар болгаш ужураалдар", "Хуулгазын ажил", "Чолаачы дугайында оон бодалы-биле" база "Аэровокзалга" деп беш очерктер кирген. Чогаалчы ажил-агыиының аайы-биле Тываның-даа, Россияның-даа аңгы-аңгы булуңнарынга чедип, чон-биле чугаалажып, аралашканының түнелинде база бодунун журналист арга-дуржулгазының байындан уран-чечен очерктер чыындызы төртүтүнгени билдингир.

Бир эвес словарьларны (Ушаковтун, Ефремованың база орус дылдың синонимнер словарьн) ажып көөр болзувусса, очерк дээрже бир-ле чүүлдүн дугайында кыска болгаш тода чуратан улуг эвес публицист болгаш литературлуг чогаал ында деп айтыткан. "Улуг совет энциклопедияда" бижип турары-биле алыр болза, очерк уран чогаалда чечен чугааның бир хевирин боорда, оон (чечен чугаадан) делгеренгей чураткан болгаш чидиг социал айтырларны көдүрүп турары-биле ылгалып турар (очулд. Р.Д.).

М.Н.Ким очерк дээрже уран чогаалдың, публицистиканың база эртемниң хоойлулары-биле тургустунган жанр деп турар. Азы бөдүүнү-биле, очерк факт-барымда-

лардан тургустунар болганда, М.Горькийниң сөстөрүн сактып көрээлинер: "Үрмөк чүүл бүрүзү бодунун туржунда турар ужурулуг". Материалды шын салып, аайлап билири очеркте эң чугула.

Очерк чогаалын тургузарын бажың тудары-биле дөмейлеп тура, чурттакчылары дээрже кижилер база оларның бодалдары, миннишкенинери, агаары болгаш үелерниң өттүр хадып турар салгыны деп, публицист Юр. Бондарев бижээн. Оон бодалы-биле сөстү — бажыңны туулуларынга, кылгы сөстөрүн болгаш эпитеттерни — цемент холумаанга, сюжетти — ханаларны тургузуп турарынга, а композицияны — демир бетоннун карказынга дөмейлээн. Очеркке херек кырында бар кижилерни болгаш болуушкуннарны бижээн болур. Очеркниң маадырынга таварылга болган кижини шиливес. Оон маадыры социал хүрээлелдин төлөлекчизи болур.

Очерк үш кол хевирлиг: орук очерги, чурумалдыг (портреттиг) база проблемалыг очерк. Адааны-выс үш хевирниң кайызын-даа бодунда сиңирип ап турар хевир — орук очерги болур. Ол кайы-даа очерк хевирлериниң мурнунда тыылган.

О.Ө. Сувакпиттин "Ужуражыл-

галар болгаш ужураалдар" (1967) деп очерктер чыындызы портреттиг очерк хевиринде колдады тургустунган. Очерктер композицияны аңгы-аңгы барымдаларны, үзүндүлери, боданышкынарны тудуштурарын негээр. Кичээнге-лиг көрүп көөр болзувусса, чыындыда кирген очерктер маадырларның овор-хевирин адырык эвес, а тудуш кылдыр ажыдып сайзыраткан. Моон алгаш көөрге, О.Сувакпит бодунун үезинде очерк жанрының үндезинин кончуг эки шингээди алган турган деп чугаалап болур.

Башкы, малчын, арга даамалы, чолаачы база ивигиниң овор-хевирин чурат тура, чогаалчы кол-ла чүве күш-ажылдың кижилериниң намдарын, оларның чедишкенинерин биске таныштырган. Очерктерниң кол бодалын "Күш-ажыл кижини каастаар" деп үлегер домак-биле дамчыдып болур. О.Сувакпиттин очерктеринде күш-ажыл, бойдус база мөзү-шынар темалары солун болгаш номчуттунгур кылдыр ажыттыган.

Чыындыны ажиткан "Улусчу башкы" деп очерк Улус чырыдышкынының тергини, РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкызы Зоя Даниловна Сапогованың амыдыралчы болгаш ажилчын дуржулгазын көргүскени-биле онзагай. Ук очерк 1966 чылда "Улуг-Хем" альманагынга баштай парлаттыган.

УЖУРАЖЫЛГАЛА

(О.Сувакпиттин очерктер чыындызының дугайында)

Маадырның овор-хевирин ажы-дарда, чогаалчы контраст (удурланыштырылга) аргазын ажыглаан. Азы өскээр чугаалаарга, автор маадырның бичи чаш турда овор-хевирин улуг апарган кижиниң овор-хевирин-биле деңнеп тургаш, портретти ажыдып ап шыдапкан. Ону чижектерге көрүп көрээлинер: "Ам ол чаптанчыг, чараш чаңныг, чыткан хой тургуспас бүдүштүг, оду чайнаан кара карактарлыг, шала шөйбексимээр ак шырайлыг, бичежек боттуг, орлан-шо-ваа, узун чаштыг уруг эвес... Ол ам 1928 чылда моол бижиктин үжүүн шээжилеп, алтай үжүктү, делегей дилтериниң чуруктарын, хол-бут сургуулу — күш-культураны изиг күзөл, ханы ынакшыл болгаш улуг сундугушкун-биле өөренип, удуур уйгузун, амырдыжын артынга каган тып дээн чалыс кыс эвес...". Амыдыралдың аак-хээгин көргөн кижиниң портретин эскерип көрээлинер: "...чолдаксымаар сынныг, бажының дүктери буурара берилээн дыдыраш, хавактарында сыгылар чыдыпкан, арын-шырайы улгады берген, ол хирезинде-ле, өөрүшкү долган хүлүмзүрэн карактарлыг, чымчак аян-хевирлиг, кандыг-ла-бир чажыт сорунза-биле сени иениң ынакшылы-биле, чылыг сеткили-биле хаара тудуп турар терээжен кижин..."

Бүгү назынында, 36 чыл ичинде башкылаан кижиниң овор-хе-

вирин ажыдып тургаш, чынын ажыглаан эпитеттер боттары боттарын чугаала кадыг-берге хүннер, чап чараш чаң, шала шөйбек ак шырай, изиг күзөл, хан шыл, бичежек ыаш бажы бергин хаалга, далаш чгежек үн, эртем-билигилер, шил ээжектиг идик, чыг, чараш аажы-чаңнар кыска сынныг оолдар уруглар...

Чыындының ады-биле "Ужуражылгалар болгаш удуур" деп 1966 чылда бижик очерк кирилдеден база диктен тургустунган. Ында Чола Допур-оолович Мон овор-хевирин чуратан. Оч маадыры-биле авторнун он чыл бурунгаар ужураш бистер чогаалдан билип аль Персонажтың даштыкы хе дамчыштыр чогаалчы оон хевирин мынчаар тодар шала калчанымаар баштыг дөдүгүп хүрерген шык чүгүртүлөңнээш эрес, карактарлыг, чоонзумаар делгем хөректиг, чаяннааш гаш хери кылаштыг, бисимээр дурт-сынныг.

Очерк бижикчизи амыды херек кырында турган төөгүл жилерни болгаш болуушкуну уран, сөскө дамчыдып тура, чынын, аажы-чаңнын, ажил-херз дугайында бүгү талазындан ш

"Кижн болуру чажындан, аът болуру кулунун-дан" деп үлегер чугаа бар болгай. Ол, шынап-ла, ыңдыг. Көктүг-шыктыг ырда кирген Хөндөргейге Улу чылының ортаа айында өг-бүлөгө бичии чаш-тын өткүт үнү дүнеки ыржымны үрөп, кады-кожа-ларны оттурупкан. Ол оолдар аразында чаңгыс кыс уруг бооп өзүп келген. Аажы-чаңы оолдарзыг, ок-пан-чипкен бичиизинден-не эрестиг, ааспырак, ыраажы уруг болган.

Школага өөренир үезинге че-роле ол шагның бичии уруглары кийи, хураган көөр, өшкү-хой саар, оңу кадарар, бичии дунмаларын сарактаар боор чүве. Хой кадарып орааш, кайгамчык мерген, чараш-саа, аажыг дустуг-даа кожа-ыктарны ырлажыр.

Бо бичии ыраажыларның ара-зындан эн-не өткүт, чараш үнүг, ызыг кижн Кара-кыс-ла болгай. Ол артист-даа бооп болур турган. Тагды бергеш бир катап ырлааны А.А. Хемчим" деп ырызы тыва аадионун «алдын» фондузунда кыжыттыганын билдир мен.

Бо чүүлүмнүн маадыры — пе-дагогика эртемнеринин кандидаты, көдээ школага үзүктөл чок 53 ылдың дургузунда директорлап келген Кара-кыс Кожай-ооловна Монгуш. Бүгү назынында чүгле кола директорлап келген.

Чадаанын бир дугаар шко-зын 1960 чылда доозупкаш-ла, өтүс аныак боду кожуунун өредилге килдизинин дужаалы-ле чаа ажиттыган Кулун-Дүжер ге школазын эргелекчилей бер-ыңчан ол дээрге ыяш ажил-ылыг, бажын - Алаактан безин чок ырак, Чадаана-биле аразы 3 км чер-ле болгай. Аңаа улус ың көвей турган болгаш школа кыжынып турганы ол чүве ыңган.

Бо бичии школага-ла аныак кыжын, ажил-ишчи удурткуч болуп болур мезу-шынары көстүп келген. Дараазында-чылында ону к-Даш 8 чыл школазынче, аңаа 4 ыл ажилдаан соонда, Чыргакы 8 ыл школазын директорладып турган.

Дараазында чылдарда Чыраа-Бажы ортумак школазынга база-ла директор болуп, бодунун ор-ганизакчы, ажил-агыжы чоруун көргүзүп, үенин негелдези-биле кы-лыр ужурлуг ажилдарны, өөре-дилге-кижизидилгени бедик дең-нелге тудуп, эки ажилдыг школа ди-ректорларының одуруунга кирген.

1978 чылдан 2005 чылга чедир 27 чыл дургузунда чаңгыс Меже-гей ортумак школазынга ажил-дааш, ол школанын өөредилге-ки-жизидилге ажилын боттут удуртуп келген.

Чоннун ажи-төлүн өөредип, кижизидип чоруур башкы кижиге бир кол даянгыш, улуг күш — чоң, ада-ие. Бүгү чоннун, ооң иштинде янзы-бүрү кижилерин, амыдырал байдалын канчаар экижидип алы-рыл? деп айтырыг Кара-кыс Ко-жай-ооловнаны үргүлчү дүвүредип чораан. Уругларның өг-бүлезинде байдал эки-ле болза, оларның өөредилге-кижизидилгези база шак-ла ыңдыг болур болгай.

Бир-ле катап Кара-кыс Кожай-ооловна "Учительская газета" со-лундан Бүгү-эвилелдин "Школа микрорайон" деп шенелдези болу-рунун дугайында чарлал номчааш, ону организастап турар черге ар-га-сүме алыры-биле дораан-на ча-гаа бижээн. Үр-даа болбаанда аңаа киржирин сүмелээн, саналдаан чагаа келген.

Оон эгелээш (1989-1991 чыл-дарда) ол шенелдеге киржип, бичи, элээди уругларның, аныктар-ның уран чүүлге сонургалын, не-гелдезин тодарадыры-биле солун социалогия шинчилелдерин чору-дуп эгелээн. ССРЭ-ниң школа биле

Кара-кыс Кожай-ооловна Монгуш.

чон аразынга социал ажилды сай-зырадыр шенелде ажилын чору-дуп эгелээн 32 көдээ школала-рының аразынче Межегей ортумак школазы кирген. Оон түнели-биле 1989 чылдың февраль 15-те "ССРЭ-ниң эртемнер академиязының школа болгаш оон чоогунда де-вискээри (микрорайон)" тургус-тунган. Оң удуртукчузунга педа-гогика эртемнеринин доктору В.Г. Бочарова томуйлаттырган.

Дараазында Бүгү-делегейнин социал педагогикага хамаарышкан конференциязы 1990 чылдың сен-тябрь 13-те Ярославль хоорайга болган. Аңаа делегейнин 25 чурт-тарыннан социал ажилдакчылар кээп, ССРЭ-ниң социал ажилдак-чыларының арга-дуржулганын со-нуургап, арга-дуржулганы-биле база солуканын Кара-кыс Кожай-ооловна магадап келген чүве.

Школаларга "Социал педагог" деп чаа мергежил тывылган, ын-чангаш амыдыралга тус-тус чер-лерге социал педагогтар белекээр институттары ажадыры негеттинип

келген. 1991 чылдың март 20-де ССРЭ-ниң күш-ажыл болгаш социал айтырыглар талазы-биле күрүне комитети "Социал педагогика" деп эртемни ажиткан. Бо дужаалдың күүселдези тус-тус черлерге эгелей бээрге, 1991 чылдың июль айда Кара-кыс Кожай-ооловна Кызыл-дың №1 профессионал техниктиг училищезинин баазазынга Москва-ның социал ажил институтунун салбырын ажадып, социал педа-гогтар болгаш социал ажилдак-чыларны белектээр өөредилгени август айда эгелээн. Институттун директорунга Москвадан Кара-кыс Кожай-ооловна томуйлаткаш, 1-ги сессияга 97 дыңнакчыны хүлээп алгаш, башкы кадрларны шилип алган.

Амгы үеде бистиң Тываның кү-рүне университетинде социал педа-гогика эртемнеринин факульте-ди чыл санында социал педагог-тарны доостуруп турар.

«Эки кылган ажил — элөп читпес алдар» дээрн ышкаш, 1991 чылдың октябрь айда Межегей школазы ССРЭ-ниң "Көдээ школа бөгүн болгаш даарта" деп Бүгү-делегей делгелгезинге киришкеш, мөңгүн медальдар-биле шаңнаткан, а директору Кара-кыс Кожай-ооловнага "ССРЭ-ниң өөредилге талазы-биле социал ажилдың чаар-тыкчызы" деп атты тывыскан.

Школа коллективи социал ажилдың янзы-бүрү арга-хевир-лерин сайзырадып, уругларның болгаш ада-иелерин чурттап ту-рар черинин аайы-биле бөлгүм-нерни, солун кезээлери эрттирип, чуртакчы чоннун дыштаныр хүн-нерин культурулуг, чараш, кижизи-дикчи, утка-шынарлыг кылдыр эрттирип (клубтар, бөлгүмнер), турган. Оң түнелинде кожуун, республика, Россия чергелиг янзы-бүрү конкурстарга, мөөрейлерге,

чарыштарга удаа-дараа киржип, 2006-2008 чылдарда — "Чылдың школазы", 2009 чылда "Чүс чылдың школазы" деп шаңналдарны чаалап келген.

Россия чергелиг школалар, са-диктер, өөредилге черлеринин ара-зында национал төлөвилелдерни боттандыраарының шылгалдала-рынга 2006 чылда Межегей школа-зы тиелекчи болган. Миллион рубль-биле шаңнадып, школаның материал-техниктиг баазазын бы-жыглап, Москваның Кремльге 500 аажыг тиелекчи школалар - биле бир деңге улуг шуулганга киришкен.

Россияның директорлар чөвү-лелинин кежигүнү. 2000 чылдың август айның 6-ның хүнүнде Кара-кыс Кожай-ооловна 60 харлап турда Межегейнин чону, оң суму чагыргазы (даргазы ынчаарда Анатолий Ооржакович Үндезин), көдээ Советтин депутаттары, суму чагыргазының № 213 доктаалын езугаар Межегей ортумак школа-зынга Кара-кыс Кожай-ооловна Монгуштун адын тывыскан.)

Кара-кыс Монгуш — ССРЭ-ниң улус өөредилгезинин тергинни, Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы, Россияның чогаа-дыкчы академиязының академиги деп аттарга төлөпиг болган. Оң күжүн, арга-дуржулганын чоңу үнелеп, Тыва АССР-ниң депута-дынга, Тыва Республиканың Дээди Хуралының, Чөөн-Хемчиктин, Таң-ды кожуун Советинин депутатынга хөй удаа сонгуп чораан.

Хүндүлүг Кара-кыс Кожай-ооловна, Улу чылдыг болгай силер. Дидим, шиптирлиг болгаш ажил-ишчи мөзүгүрн черле салбайн, ам-даа шудургу, эрестиг болурунарны күзөдизис.

Алдын-кыс САРЫГЛАР, РФ-тиң нити өөредилгезинин хүндүлүг ажилдакчызы.

БОЛГАШ УЖУРАЛДАР

он турар ужурлуг. Үстүнде адаа-ыс очеркте маадырның күш-чылы базымын оон-даа делег-дир көргүзери-биле кыска ха-рактеристиканы берген: *Комму-нист. Район Советинин депута-та. Бригадир. Хойжу. Тыва АССР-ин алдарлыг малчыны. Соци-алист Күш-ажылдың Маадыры. Ын Сылдыстың болгаш Ленин денинин эдилекчизи.*

Очерктин маадырының ову-рун ажадып тургаш, чогаал-ның аягылааны деңнелгелери аа солун: *хову каргыраазын аа бергенде — хамнаарак-ла; аа-соот эдил-саамчыл олурга-биле демей; дээрлелге, девил-манп турган аът дег; койгун тээн ыт дег, халып...*

Метафораларны аягылаан каш-кек: *Хемнер суглары уладып, үн өскертип, өкпези дөгдөңей-үн чыткан...; Хүн даг бажынга уруп чорда...*

Очеркте кирген маадырларның аазы аас чогаалынга база чоок. Уу чаа тургустунгаш, сайзыралды бер чыдар тыва литератураның бөрүлүг оруу-биле тайылбырлап тур. Очеркте маадырның ды-нандан оң чончузу, кылып турар сылынга бердингенин эскерип тур: *Кежээ кижини хепкерип-ар, чалгаа кижини чанагаштап-ар; чаңгыс хемниң суун ижип, нгыс дагның оьдун оьттап...*

Чыындыда кирген беш очерк-н аразында "Ужуражылгалар" болгаш ужураалдар" деп очерк-р-ның хөйү-биле онзаланып

турар. Ону маадырның иштики байлак сеткили-биле тайылбыр-лаза, чазыг болбас боор:

Каргыраамны сала бээр мен, Хая-даштар каттыржы бээр. Сыгыдымны сала бээр мен, Сылдыс-шолбан ыглажы бээр. "Хуулгаазын ажил" деп очерк арга даамалы Чүлдүм Көк-ооло-вич Аракчааның ажил-ижин та-ныштырган үш кезектен тургустун-ган. Бирги кезээнде пөшке хамаа-рышкан маадырның иштики моно-логун дамчыткан. Ийги кезээ арга даамалының хүлээлгезинин дуга-йында, оң чымыштыг ажил-ижин-ниң дугайында бижиттинген. Үшкү кезек дый, хады үрезинин канчаар чыырының онзагайын көргүскени-биле тускай.

О.Сувакпит очерктеринде маа-дырларның ову-хевирин чуруп тургаш, оларның хевир-дүрүзүн, аажы-чаңын тодаргай көргүскен: *чолдак сынныг, ак баштыг, төгө-рик шырайлыг, чуга арынныг, шы-наа черниң хөөлбээ дег карак-тарлыг, чугаакыр болгаш каш-лагай. Чогаалчының аягылааны деңнелгелер арга даамалының ажилы-биле шуут тудуш харылзаа-лыг: өң-баазын чүзүнүг хевис-тер-даа чадып каан ышкаш; амы-дыралым аялгасы ышкаш таа-ланчыг, бажының дүгү кара, куу костюмнуг, сарыг торгу хөйлө-ниг, кара галстуктуг чүве дег, шийжекчигеш; шынаа черниң хөөлбээ дег карактарлыг; хачы ышкаш тускай херексел-биле; шийкиш ышкаш демирге...*

"Чолаачы дугайында оон бода-лы-биле" деп очерк бодунун тур-гузуу-биле өскелеринден ылгалып турар. Очерк ийи кезектен, түннел кезекчигештен тургустунган. Бирги кезээнде Кызыл-Мажалыкче (1935 ч.) сургакчылаашкын дугайында, а ийиги кезээнде дайын үезинде (1943 ч.) белек сөөртүп чорааш үрелген машинага очерктин маа-дырының дузалашканының дуга-йында бижип турар. Аңгы-аңгы чыл-дарда болган болушкуннарны чо-лаачы кижинин намдары-биле хол-бап тургускан портреттиг очерк.

35 чыл ишинде чолаачылаан Ондар Комбуевич Хунажыктын ду-гайында чогаалчының берген характеристиказы солун: *үжөн бир чыл иштинде чолаачылап, ийи мил-лион километр орукту эртип, са-наттынмас тонна-тонна чүктү сөөртүп, сөөлү он чылдың иш-тинде безин автобус-биле бир миллион аажыг кижини сөөрткен чолаачы...*

Машина-техника-биле холбаш-кан деңнелгелер онзагай: *шааш-кактаан молдурга дег; ында зыт-даа дүлүп каанзыг (машина суу дуг.); өжээн чүве дег чаза кудуп кааптар чүзү дээр силер; карак-тарга үйгү өйдүгү, баш ишти аар ышкаш апарган; мээң чычаа-ным дег чүгүрүк, мен дег тура-соруктуг эвес силер... дайын-нары шак бо хар дег казырадыр бастырып турган болзумза; дайынның тылында чүве дег; донгун чүве дег даргам...*

Дараазында "дүрзүнчүг кара

булуттар бакылап, арга-ыяшты чалындыр, алаак-шөлдү ширбил-дир ыглап бадырыптар мен дээн-зиг кыннып келген..." деп мета-фораны дамчыштыр чолаачы ки-жинин ажил-ижинге агаар-бой-дустун шаптаразыннары кайы хире бергезин көргүскен.

О.Сувакпит очерктеринин маа-дырларының сагыш-сеткилин база чедимчелиг ажадып шыдаан. Ону ажадырда иштики монологту аягылааны солун. Үстүнде адаа-нывыс очеркте чолаачы Ондар Хунажыктын монологундан ону эскерип көрээлиңер: *"Хаттыг шуурган, тишеттирер сен, дүвү, аштырар сен, караңгыны чыры-дыр халып олур, чычааным, халып олур. Карактарда үйгүну караңгы дег сывыр-ла! Эх, хову, Чедерниң ховузу. Чеже-даа шөйлү берген чытсыңза, сен мен дег маңадып олурар эвес сен, сээң делгемне-риң чыырлып, деңгел-күжүң тө-нүп-ле калыр болгай. Эх, орук-тар, оңул-чингил-биле ооргалан-ган, оптуг оруктар. Чеже-даа меңээ шаптыктазыңарза-даа, хемчээлдиг-ле болгай силер. Мээң чычааным дег чүгүрүк, мен дег тура-соруктуг эвес силер. Эх, дайынче шак мынчаар тутсул олурган болзумза, дайыннары шак бо хар дег казырадыр бас-тырып турган болзумза. Чок, мен аңаа база-ла хомудаваз мен. Мен дайынның тылында чүве дег, хал турар ышкажым чүл".*

"Аэровокзалга" деп очеркте иви эмчизи Василий Маскиевич Хүрбек дугайында бижип турар. Очерк дөрт кезектен тургустунга-нын номчукчу эскерип болур. Аэровокзалга ийи кижинин душ

болуп ужуражып кээри-биле очерк эгелээр. Магаданга ивижилерин чөвүлел хуралыга киришкеш, чанып олурар Василий Хүрбек-биле таныжылга солун.

Кирилде кезектин соонда *"Үстүнде одуругларның автору кымыл, албан-хаакчым кижн бе, азы ажилчын, чогаалчы бе?"* деп айтырыгны О.Сувакпит салгаш, дараазында ийги кезекче кирер көвүрүгүн салып алганы очерктен билдинип кээр. Ол кезекте Тожуда Улуг-Тайганың девискээринде ту-рар иви фермазының ажилдакчы-ларының бөрү-биле демиселинге очерктин маадырының кириген үлүүн онзалап айтып, оң Магадан-че чоруур бетинде хүнүн чураан.

Очерктин үшкү кезээ айтырыг-хары кылдыр тургустунган. Оң дузазы-биле автор факт-барым-дааларны урай арга-биле чуруп, маадырының ажилчын намдарын номчукчуга таныштырар аргалыг болган. Түннел дөрткү кезекте ук ужуражылганың соонда, дөрт чыл болганда, очерктин маадырының ажил-амыдыралында өскерилге-лер-биле автор номчукчуну со-нуургадыр. Очерк өөрүп четти-ришкннеринин сөөтери-биле доостур.

Ынчангаш Олег Сувакпиттин "Ужуражылгалар болгаш ужура-лар" деп очерктер чыындызы тускай ном бооп парлаттынгаш, чогаалчының журналист ажилының көскү чедишкени болган. Ук чыынды-биле чогаалчы бодун шыырак публицист, уран очерктер-ниң автору деп бадыткап шыдаан.

Радион Донгак, ТГШИ-ниң чогаал секторунун эртем ажилдакчызы.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

**«Тыва Республиканың Улустуң банкызы» АБ ажык хевирниң
акционерлиг ниитилелиниң уставтыг капиталына Тыва**

Республиканың киржилгезиниң дугайында

*Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) 2012
чылдың февраль 18-те хүлээп алган*

1 чүүл

1990 чылдың декабрь 2-де № 395-1 "Банкылар болгаш банк ажыл-чорудулгазының дугайында" Федералдыг хоойлунун 11-ги чүүлү-биле дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның "Тыва Республиканың Улустуң банкызы" АБ ажык хевирниң акционерлиг ниитилелиниң уставтыг капиталына Тыва Республиканың үлүүн 52,11 хуу чедир улгаттырар.

2 чүүл

"Тыва Республиканың Улустуң банкызы" АБ ажык хевирниң акционерлиг ниитилелиниң уставтыг капиталына Тыва Республи-

каның үлүүн улгаттырары-биле, чогуур сан-хөө чылында республика бюджетиниң дугайында Тыва Республиканың хоойлузу-биле доктааткан хемчээлге, Тыва Республиканың республика бюджетиниң акша-хөрөңгизин ажылгаар.

3 чүүл

Бо хоойлу ону албан-езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болур.

**Тыва Республиканың Чазаның
Даргазы Ш. КАРА-ООЛ**

Кызыл хоорай

2012 чылдың февраль 21

№ 1209 ДХ-1

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ АЙТЫШКЫННАРЫ

**Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткириниң
айтырыгларының талазы-биле Тыва Республиканың ведомстволар
аразының конкурс комиссиязының 2011 чылдың сентябрь 2-де
хуралының №1 протоколун бадылаарының дугайында**

2011 чылдың декабрь 5 №353-р Кызыл хоорай

2010 чылдың июль 31-де Тыва Республиканың Чазаның №327 доктаалы-биле бадылааны электри четкилеринге энергия хүлээп алыр тургузулганы кожарының керээлериниң талазы-биле чарыгдалдарның кезинге субсидия алырынга кордал турар биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң ээлериниң конкурс шиллелгезиниң дугайында дүрүмнүң 6.7 пунктузунга дүүштүр:

1. Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы

чорукту деткириниң айтырыгларының талазы-биле Тыва Республиканың ведомстволар аразының конкурс комиссиязының 2011 чылдың сентябрь 2-де хуралының №1 протоколун бадылаар.

2. Бо айтышкынны "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

**Тыва Республиканың Чазаның
Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.**

**Хереглекчилерниң эргелерин камгалаар талазы-биле кады
ажылдажылганы хандыларының талазы-биле ведомстволар
аразының комиссиязының дугайында**

2011 чылдың декабрь 16 №369-р Кызыл хоорай

1992 чылдың февраль 7-де Россия Федерациязының "Хереглекчилерниң эргелерин камгалаарының дугайында" №2300-1 хоойлузунга дүүштүр:

1. Хереглекчилерниң эргелерин камгалаар талазы-биле кады ажылдажылганы хандыларының талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязын тургузар.

2. Хереглекчилерниң эргелерин камга-

лаар талазы-биле кады ажылдажылганы хандыларының талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязының дугайында мында кошкан дүрүмнү бадылаар.

2. Бо айтышкынны "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

**Тыва Республиканың Чазаның
Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.**

*Тыва Республиканың Чазаның 2011 чылдың декабрь 16-
да №369-р айтышкыны-биле бадылаан*

**Хереглекчилерниң эргелерин камгалаар талазы-биле кады ажылдажылганы
хандыларының талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязының
дугайында ДҮРҮМ**

1. Хереглекчилерниң эргелерин камгалаар талазы-биле кады ажылдажылганы хандыларының талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязын (моон соңгаар-комиссия дээр) хереглекчилерниң эргелерин камгалаарының айтырыгларының талазы-биле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының, тус чер бот-башкарылга органнарының, организацияларның, хөй-ниити каттыжышкыннарының кады ажыл-чорудулгазын боттандыраар сорулга-биле тургускан.

2. Бодунуң ажыл-чорудулгазынга комиссия Россия Федерациязының Конституциязын, Россия Федерациязының хоойлу-жудулгазын, Тыва Республиканың Конституциязын, Тыва Республиканың хоойлу-жудулгазын, а ол ышкаш бо дүрүмнү удуртулга болдулар.

3. Комиссияның кол сорулгазы болза, хереглекчилерниң эргелерин камгалаар талазы-биле федералдыг болгаш республика программаларын, Россия Федерациязының, Россия Федерациязының Чазаның, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының болгаш Тыва Республиканың Чазаның актыларында, күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының болгаш Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының аразында дугуржулгаларда көрдүнгөн планнары болгаш хемчеглерни күүседип турар үедө Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының, күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг

органнарының девискээр органнарының, тус чер бот-башкарылга органнарының, организацияларның болгаш хөй-ниити организацияларының үре-түннелдиг кады ажылдажылгазын хандылары болур.

4. Салдыгган сорулгаларны күүседир-биле комиссия дараазында хүлээлгелерни күүседир:

хереглекчилерниң эргелерин камгалаар талазы-биле политиканы хевирлеп тургузарына болгаш күүседиринге дүүштүр хереглекчилерниң эргелерин республика денгелнге камгалаарынча угланган саналдарны ажылдап кылырын;

хереглекчилерниң эргелерин камгалаар талазы-биле чурттакчы чонунуң информативтиг хандырылганының дээштиин бедидериниң айтырыгларының талазы-биле шиитпирлерни ажылдап кылырын;

хереглекчилерниң эргелерин хажыдар чоруктарның чылдагааннарын оларны чайладыры-биле анализтээрин;

шынар чок барааннарының, а ол ышкаш хереглекчилерниң амы-тынынга, кадык-шылынга, өңчү-хөрөңгизинге болгаш долгандыр хүрээлелге хоралыг барааннарының (ажылдарның, ачы-дузаның), ак сеткилдиг эвес бүдүрүкчүлүгүн, хергел рыногунуң организацияларының болгаш хереглекчилерниң эргелерин хажытканының дугайында сайгарып көөр медээлер-биле каттай комиссияның бүрүн эргелерин боттандыраарына эргежок чугула хереглекчилерниң эргелерин камгалаарының айтырыгларының талазы-биле медээлерни солчурун;

хереглекчилерниң эргелерин камгалаарының талазы-биле тус чер бот-башкарылга органнарының, организацияларның болгаш хөй-ниити каттыжышкыннарының ажылының дуржулгазын чыыры болгаш неггедирин;

бүгү организас-эрге-дүрүм хевирлериниң өөредилге албан черлеринге хергел билгилериниң үндениннерин өөредириниң чорудулгазынга идиг бээр, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының, тус чер бот-башкарылга органнарының харыылаар айтырыглары хергелекчилерниң эргелерин камгалаары-биле холбашкан ажылдакчыларының, а ол ышкаш хергелекчилерниң хөй-ниити каттыжышкыннарының төлээлериниң мергежилдин бедидеринге деткимче көргүзери.

5. Онааган хүлээлгелерни күүседир-биле комиссия дараазында эргелерлиг:

хергелекчилерниң эргелерин камгалаар талазы-биле ажыл-чорудулганы боттандыраарына эргежок чугула документилерни, тайылбырны болгаш өске-даа медээлерни Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарындан, тус чер бот-башкарылга органнарындан, а ол ышкаш организациялардан негээр;

экономиканың аңгы-аңгы адырларында хергелекчилерниң эргелерин камгалаар херекте байдалдарның дугайында күүсекчи эрге-чагырганың республика органнарының, тус чер бот-башкарылга органнарының, организацияларның удуртукчуларының медээлерин дыңнаар;

хергелекчилерниң эргелерин хажыдып турар черлерниң удуртукчуларын комиссия хуралына дыңнаар;

Комиссия эргезинге хамааржыр айтырыглар талазы-биле шиитпирлерни хүлээп алыр;

Тыва Республиканың Чазаның 2011 чылдың декабрь 16-да №369-р айтышкыны-биле бадылаан

**Хереглекчилерниң эргелерин камгалаар талазы-биле кады
ажылдажылганы хандыларының талазы-биле ведомстволар
аразының комиссиязының составы**

В.М. Бартына-Сады — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар, даргазы;

Л.К. Салчак — Хереглекчилерниң эргелерин болгаш кижиниң чаагай чоруун камгалаарының талазы-биле хайгааралдыг федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң удуртукчузу, дарганың оралакчызы (дугуржулга езугаар);

О.В. Ооржак — Росхергелелхайгааралдыг Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң юридиктиг хандырылга болгаш хергелекчилерниң эргелерин камгалал килдизиниң начальниги, харысалгалыг секретарь (дугуржулга езугаар);

У.Т. Даваа — Тыва Республиканың саң-хөө сайыдының оралакчызы;

М.Х. Кара-оол — Кызыл хоорайның мэриниң оралакчызы (дугуржулга езугаар);

Е.В. Каратаева — Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанының удуртукчузу;

Е.Н. Лубин — хергелекчилерниң эргелерин камгалаар талазы-биле коммерция

эвес "Резонанс" хөй-ниити органнарының даргазы (дугуржулга езугаар);

А.К. Монгуш — Тыва Республика Ажыл-чорудулганың чамдык хөй-ниити лицензиялар болгаш хайгаараа биле албанының удуртукчузу;

Э.О. Натпий-оол — Күрүнен Республиканың бизнес-инкубатору, албан чериниң директору;

Д.Б. Ондар — Тыва Республика экономика сайыдының оралакчызы;

А.И. Рязанов — Тыва Республика юстиция херектериниң талазы-биле оралакчызы;

З.Э. Салчак — Тыва Республика талга инспекциязының, тудуг хайгаар болгаш өртек тургузарының ал удуртукчузу;

Э.К. Чулдум — биче болгаш сайгарлыкчы чоруктуң ээлериниң Республиканың сайгарлыкчылар

республика хөй-ниити организация президентизи (дугуржулга езугаар)

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

**Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннарының болгаш дай
хөделиишкыннериниң хоочуннарының, инвалидтерниң бол
инвалид уругларлыг өг-бүлелерниң аразында чуртталга байд
экижидери негеттинип турар, Тыва Республиканың девискээр
чурттап турар хамаатыларның чамдык категорияларына чурт
бажыңын садып алырынга (тударынга) субсидиялар бээр
талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязының прото
бадылаарының дугайында**

2011 чылдың декабрь 30 №786 Кызыл хоорай

2006 чылдың май 16-да Тыва Республиканың Чазаның №621 доктаалы-биле бадылааны Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннарының болгаш дайын хөделиишкыннериниң хоочуннарының, инвалидтерниң болгаш инвалид уругларлыг өг-бүлелерниң аразында чуртталга байдалын экижидери негеттинип турар, Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар хамаатыларның чамдык категорияларына чуртталга бажыңын садып алырынга (тударынга) субсидиялар бээриниң чурумунун 19 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочун-

нарының болгаш дайын хөделиишкыннарының, инвалидтерниң болгаш инвалид уругларлыг өг-бүлелерниң аразында чуртталга байдалын экижидери негеттинип турар, Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар хамаатыларның чамдык категорияларына чуртталга бажыңын алырынга (тударынга) субсидиялар бээриниң талазы-биле ведомстволар комиссиязының 2011 чылдың декабрь №32 протоколун бадылаар.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

**Тыва Республиканың Чазаның
Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.**

БИР ДЕМНИГ БОЛГАНЫ ОНЗАГАЙ

• Масленица байырлалындан репортаж

Февраль 25-те Тываның 5 чылы стадион баарында күчүлүг Хемниң кыдыынга орус Хемниң национал байырлалы — Масленица болуп эрткен. Ол эртен чыгыш болза-даа, онзагай байырлалды сонуга кө-рүшкөн, янзы-бүрү мөөрейлерге эрижкээ чон эртежик-ле эгелей берген. Шөлдүн ортунда аажок чараш, азын-сарыг чажын өөрээш, азын салып бадырыпкан, орус хевин кеткен, кызыл азын, байырлалдың эн-не дагыназы бодун көөргөт-көнзиг бараалган турган. Ол долгандыр аныяк кыстар үгекчигештерде Масленица байырлалының кол чеми болур

чүткүлүн көргүскен бедик тура-соруунун, бот-боттарынга хүндү-келинин дорт херечизи ышкажыл. Орус культура төвүнүн ажил-дакчылары Масленица байырлалын организаптап эрттирген. Тыва Республиканың алдарлыг артизи, тыва чоннун чоок өнүү Сергей Соко-ловтун бодунун өөнүн ишти-биле орус улустун «Кидистер», «Ой, соок-тур, соок-тур» дээш, оон-даа өске ырларын чыылганнар катый ырлажып, диңмиттиг адыш час-каашкыннары-биле уткуп-хүлээп алган. Долгандыр кайнаар-даа көөрүмге, анаа турар кижжи барык чок, шупту-ла буттарын тепсенген, пляска, хороводтаан, черле алыс хөглүү аажок. Дыңзыг соок база анаа салдарлыг болган чадаваз,

Хенертен кыйыындан 30 ажыг хар хире назылыг бир-ле кижжи үнүп келгеш, берзенипкеш үнеринге белеткени берди. Каш тептинген соонда аваангыры-даа аажок, бедидир шалып үнүп бар чор. Чыылганнар дораа-ла эреспейни хей-аът кирип: «Эр хей, үн-үн, черле батпа!» — деп алгыржып чорда-ла, ол чагының шыпшык бажынче дем-не үне берген, дүрүм езугаар шаңналга холу-биле дээпкеш, дедир бадып келди. Хептенип алыры билек-ле, ынаар маңнаптым. Кончуг аваангыр, эрес эрниц адын Евгений Балчий-оол дээр болду. Ол боду Межегейден өөнүн ишти, ажи-төлү-биле байырлалды сонугап келген. Оон

Шагаа байырлалында база Тыва-ның хөй нация чону идепкейлиг киржи, бурят чон чыылганнарны амданныг боорзактар-биле, ол ышкаш Бичелдейлерниң өг-бүлөзи чаагай мүн, сүттүг шай-биле бараан болганы кайгамчык болду. Тыва Республиканың чону демниг бис, идепкейлиг бис, байырлал-биле, эргим чонум, ойнап-хөгөп, эки дыштанып алырыңарны сеткилим-ниң ханызындан күзедим.

Шак мындыг чылыг-чымчак сөстөрнүн соонда чоннун хей-ады улам көдүрлүп, янзы-бүрү хемчег-лер изиг-изиг эгелей берди. Ат болган шыырак дээр кижиниң улуг куспаа безин четпес кончуг чоон токтапты балды-биле чара шавар мөөрейге киржири-биле оон-моон оолдар халчып келгеш, хаккаш, күш четпейн турлар. Оон бир-ле кижжи ортузу чедер берген акый үне халып келгеш, үш дугаар хагыда арай боорда, ону чара шаап алды. Кончуг аваангыр Николай Пирог-ский оон мурнунда черле бо мөө-рейге киржири-биле белеткенип турганын чугаалады.

Орус культура төвүнүн «кадын-нары» өг-бүлө чок аныяк кыстарга эки ашакты «ширби эккээр», багай чүүлдерни ырадыр ширби кааптар хуулгаазын ширбиилди 100 рубльге саткан. «Ындыг онза шир-биилди канчап албас боор» — деп, аныяк кыстар хунаажыр чыгыш турлар. Бо чылын ону харын эвээш

акшага садып турар, эрткен чылын чон аразынга аукцион-биле шир-биилди 1200 рубльге садыпканын Орус культура төвүнүн ажил-дак-чылары чугааладылар. Шак ын-чалдыр аш-чемни амданныг болдуруптар далган өөр ыяшты база 50 рубльге садыпкан. Ол өг-бүлениң кыс ээзинге кончуг ажыктыг чүүл дээрзи билдингир.

Мээң эң-не сонуганым мөө-рей — узун чагы кырынче үнгеш, оон бажында азып каан шаңналга холу-биле дээпкеш, катап бадып кээри. Ук мөөрей кончуг солун эрт-кен. Аныяк оолдар-даа, кижжи ортузу чедер берген улус-даа киржир күзелин илередип, аттарын бижиттирип турлар. Бир дугаар үнүүшкүнүн шаңналы бууза хайындырар сава болду. Ону көрүптерге-ле, бузу бурунайнып чыдар изиг буузалаар кижжи ка-раанга чуруттунуп келир. Аныяк оолдар, кончуг соокту-даа херек-ке албайн, кызыл-даваннанып каапкаш, үнүп турлар. Кыжын соокта ынаар үнери аттыг берге дээрзин ынчан көрдүм. Ыяштын боду долгандыр хыраа, доң, оон кадында тайгыр база. Душкан кижжи кайын үнүп алыр ийик, ча-гының ортузу безин четпейн, улус дедир бадып кээр болду. Ынаар кижжи-даа үнүп шыдаваз хевирлиг деп иштимде бодап, аажок шыры-ныгып доңузма-даа, шыдамык манагынып, оолдарның ынаар үнер дээш кызып турарын со-нуургал-биле көрүп тур мен.

мурнунда чылдарда база улай-улай үнүп турганын билип алдым. «Шаңналдары илири, чоорган дээш, чыл санында-ла аңгы-аңгы болур» — деп, чанында турган өөнүн ишти чугаавыска киришти.

Бо-ла мөөрейниң дараазында шаңналдары соталыг телефон, бажын ишти аштаар пылесос, изумруд даштыг алдын билзек дээрзин эртирикчилер чарлады. Белектер мындыг шыырак чүве болганда, мөөрейге киржир кү-зелдиг улустун саны база хөй болду. Соталыг телефонну бир би-чи оол мүн-не алты. Адын ай-тырып алыр дээш дилээш тыппайн бардым. Мөөрей-даа уламчылап чыдып калды. Өскелерни сонугу-гаары-биле кылаштаптым.

Элээди уруглар, оолдарга база янзы-бүрү оюннарны организа-таан. Чиңгежек ыяш кырынга сыртыктар-биле дүжүр итчир, улуг-ла сыын мыйызынче дээр-бектер кири октаар, долганыг иштинден үндүр итчир, шоодайлар кедип алгаш, чаржып маңажыр. Улуг улус канат тыртып, кидисти кым эң ырадыр октаар эвес дээш мөөрейлежип турган.

Каткы-хөг, оюн-тоглаа, өөрүш-күлүг карактар, чаштарның чапан-чыг алгызы, сагыш-сеткилди хай-ныктырып, куттулуп турар ыр-шоор, танцы-сам — бо-ла бүгү байырлалды каастап, улам чырык, хөглүг болдуруп турганы канчаар-даа аажок өөрүнчүг.

Байырлал адакталып турда кышкы үе-биле байырлажып, чылыг часты уткуп ап турарының демдээ — шөл ортузунда ойнаар-кысты өрттеткен. Оттун хөглүг чал-быраажы-биле кыш байырлажып, час бодунун дүжүлгезинде чор-гаар сааданкан.

Алдын БАДЫ-ХОО.

Чингис СААЯНЫҢ тырттырган чуруктары.

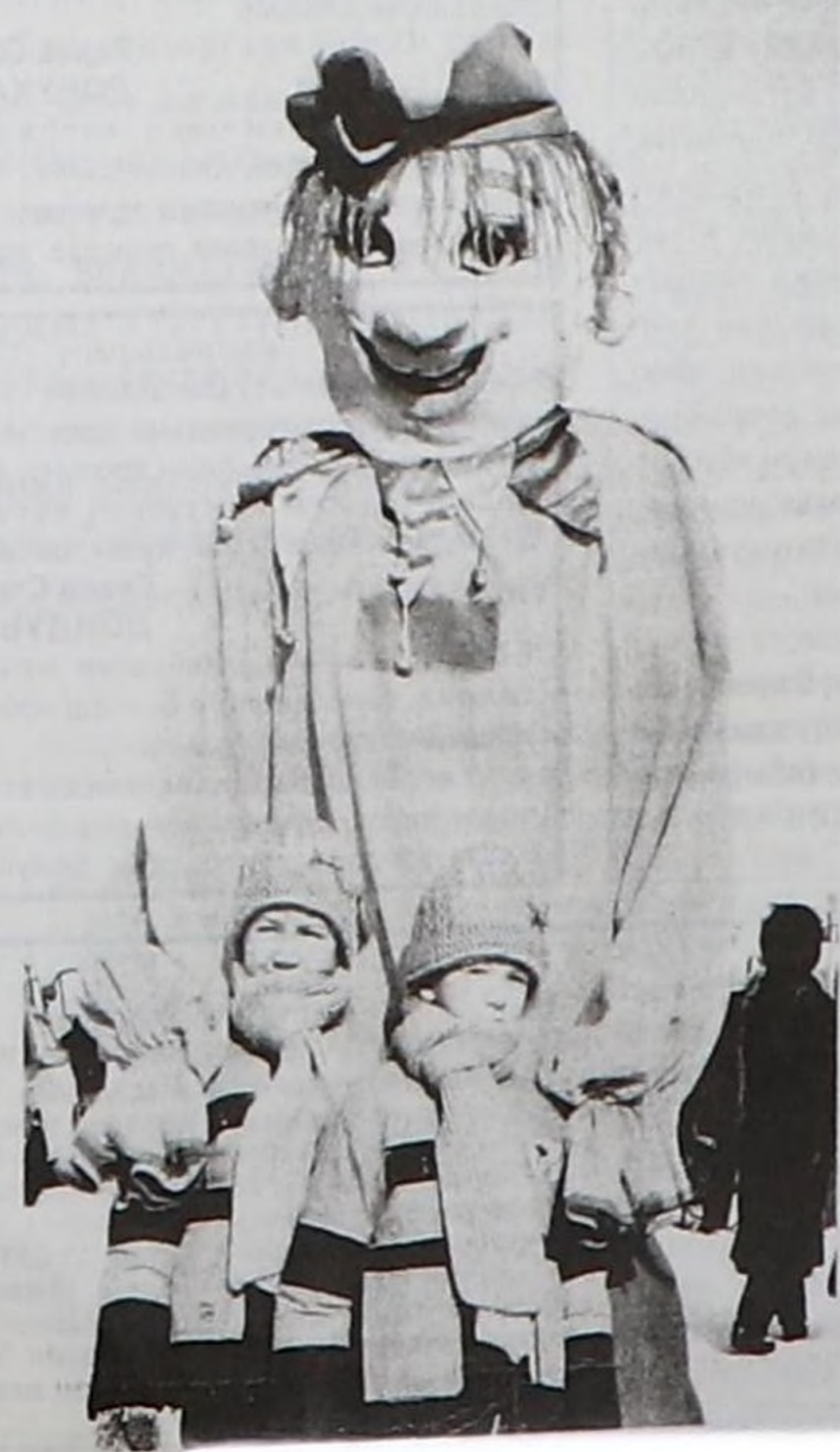
бүрү каттарлыг чаа быжыр-скен блиныларны чонга үлөп бараанын көргөш-ле, чаак ажаар, аажок амданныг ол азын чыылган чон күзел-биле чип, хөглээшкениң аныяк ала-чайгаар кирип келген.

Черле ынчаш байырлал шө-не чоокшулап олурда-ла, кайы аман-на орус улустун билдингир азын чаңгылангып, каткы-хөг, доңшулуурда ойнаан чараш аттар, ол чоок-кавының агаары оон бир-ле онзагай, кижиниң аш-сеткилин, хей-адын чай-р-ла көдүрүп турган ышкаш ду. Хөглээшкени шөлүнче кирип-те, орус чоннун өөнде кирип-тен чүве-биле дөмей: самовар-шай буруладыр хайынган, абак калачыктарны ханада-ан, печка кыдыында янзы-бүрү ерлиг кожаалар-биле каастаан обиилдер, столда өремелиг ынар, национал хевин кеткен аман-авай, кырган-ачай болгаш чаштарын чаңгыс кылдыр эң уруглары каттыржып ха-шкан дээш, ана, шынап-ла, бир-тоол ораны. Гармошказын, шулуурун дүште-даа чок аан ашак, далган өөр ыяжын кан кадайы, оларны долгандыр ыртажып халышкан уруглары-ю бүгү орус чоннун амыдыра-к көргүскен кайгамчык оюн-лаа. Чыылганнар аажок со-рлап, кадайның ашаан кончаан теринге катчып: «Кадайыңга алажыр, дузалажыр!» — деп ыржып, улам хей-аът кирип-ган.

Эң-не онзагай, магадап кайгаан-лүм — бо байырлалда тыва-нун хөйү. Орус чонга бодаарга, алар аажок хөй болду. Шагаа-ырлалында база орус чонну-ки бо-ла көрүп болур. Чаңгыс-публиканың чону катчып алгаш,-ионал байырлалдарны шак-чаар бир дем-биле демдегеп-тирери дег өөрүнчүг чүве кайда-р. Ол дээрме, чоннарның ара-да быжыг харылзаазын, күзел-

бичии уруглар безин ойнап-самнаан, каттырышкан. Мен база бодум билбейн, ала-чайгаар улус-биле кады байырлалдың хөглүг ээзинге алзып, чараш ойнаар-кысты долгандыр самнап, кожа-мыктар ырлап, аажок чоруп тур-мен де! Канчангаш-ла көрүпте-римге, сцена кырында Кызыл хоо-райның баштыңы, Төлээлекчилер хуралының даргазы Виктор Тунев чыылганнарга байыр чедирип, чүве чугаалап тур:

— Масленица — онзагай байыр-лал. Чоннун мында хөйү-биле чыгып келгени чүнү чугаалап турарыл дээрме, ол бистин бедик культуравысты, езу-чаңчылдары-высты сагып турарывыстың езулуг херечизи-дир. Чоокта чаа эрткен

2012 чылдың март 1-де 14.00 шакта Тыва Республиканың Чазак бажынының 1-ги кабыдына Тыва Республиканың Хөй-ниити палатазының болгаш Тыва Республикада аңгы-аңгы нация чоннарның аразында харылзааларның чогулгалыг болурунун айтырыгларының талазы-биле доктаамал ажылдаар ажылчын бөлүктүн, Тыва Республиканың Чазаның чанында шажын каттыжышкындарының айтырыгларының талазы-биле комиссияның каттышкан IV ниити хуралы болур.

Хүн айтыры:

1. «Тыва-хамааты тайбының болгаш чөпшээржилгениң девискээри».
2. Тываның социал-экономикаг болгаш угаан-бодал сайзыралына национал хөй-ниити каттыжышкындарының салышкыны.

«МОСКОВСКИЙ №1» ЧУРТТАЛГА-ТУДУГ
КООПЕРАТИВИ БОЛГАШ ЧИЦИГНЕ ПОДРЯДЧИК
«ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН Московская кудумчузунда,
«Южный» №10 микрорайонда

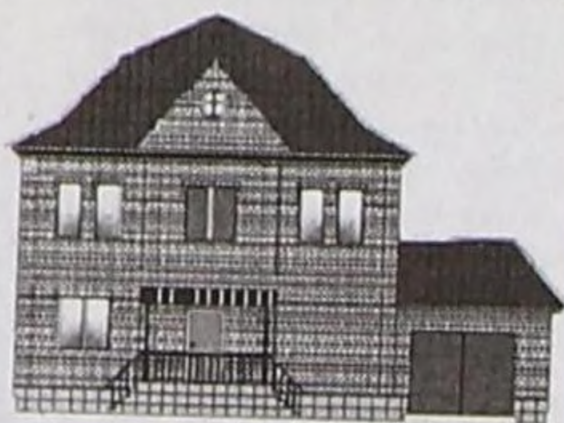

коттедждер хоорайын тудуп
эгелээнин дыңнадып
тур (коттедждерниң
шөлү 175 дөрбелчин
метрден 320 дөрбел-
чин метр чедир,
1 болгаш 2 каъттардан тургустунган, долузу-биле чаагай-
жыттыгын).

Тудуг кылырының болгаш садып алырының дугайында

«Энергострой» КХН-че
8-905-920-41-01, 8-923-268-
90-73, 8-923-386-80-48;

«Московский №1» чурт-
талга-тудуг кооперативинче
3-45-00, 8-913-343-70-05
телефоннарже долгал
болур.

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттыгын
харысалгалыг ниитилелден
КВАРТИРАЛАР

Объектинин ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каъттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каът тууйбу бажың	2 тип 2	74,78	12,27	1,2,3,4
Дужаар хуусааы 2012 ч., 1 квартал.	3	97,80	11,50	2,3,4

КАШ БАЗЫМ ЧЕРДЕ БЫЖЫГ ГАРАЖТАР БАР.

«Ажаалга банкызы» ААН таварыштыр
ипотекага ап болур.

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үениң
экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң
акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр.
ОЛ БАЖЫНДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ
ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР:
тел/факс: (39422)4-85-29, 8-923-268-90-73,
8-923-386-80-48, 8-905-920-41-01.
Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазак.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редак-
торнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгал-
терия — 2-17-91, e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура,
өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый — 2-17-09,
очулга — 2-03-87, улуттук — 2-40-77.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катал үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 8900. Чагыг 23. Номери парлагже дужааганы: график
езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

ХУУСААДАН ЭРТЕ БАДЫЛААШКЫН

Россия Федерациязының Президентизинин соңгулда-
ларына хуусаадан эрте бадылаашкындар бистиң
республикада чоруп турар.

Россия Федерациязының Пре-
зидентизинин соңгулдаарының
талазы-биле Тыва Республиканың
девискээринде 16 муниципалдыг
тургузуларның составында кирип
турар харылзажып чедери берге,
ырак, орук-суур аргыштырылганы
берге азы чок черлерде — Бай-
Тайганың Кара-Хөл, Каа-Хемниң
Сизим, Мөңгүн-Тайганың Кызыл-
Хая, Өвүрнүн Сарыг-Хөл, Би-
Хемниң Хүт, Тожунун Ий, Ырбан,

Улуг-Хемниң Эйлиг-Хем, Чаа-Хөл
Шаңчы, Эрзинниң Качык, Тере-
Хөлдүн Балыктыг, Эми, Каргы
дээн ышкыш чурттакчылыг суур-
ларда, малчын турлагларда тус чер-
лерниң соңгулда комиссияларының
кежигүннеринин киржилгези бол-
гаш кандидаттарның, политиктиг
партияларның бүүредип төлээлет-
тирген кижилеринин хайгааралы-
биле үнүүшкүнүг соңгулда комис-
сияларында хуусаадан эрте бады-

лаашкындар чоруп турар.
Оон аңгыда соңгу-
ланының ажык-чарл-
хандылар сорулга-биле
публиканың Соңгулда
зында харылзааның «
му» база ажылдап тура-
гукчу кижилер Россия Фе-
дерациязының Президенти-
нинин соңгулда комис-
сияларының талазы-биле тай-
ны, оон чурттап турар
дыг соңгулда участогун
жырыл дээн ышкыш өске
рыгларга харыяларны
Айлаң М

Спорт • Спорт • С

«ӨВҮР-1» — ТИЛЕКЧИ БОЛГАН

«Сүбедей» спорт комплекзинге февраль 23-те Тыва
Республиканың алдарлыг ажылдакчызы, Кызыл хоорайның
хүндүлүг хамаатызы, хөй чылдарда Тываның Хүреш
федерациязын удуртуп чораан Шулуу Даваевич
Кууларның чырык адына тураскааткан тыва хүреш
маргылдаа болуп эрткен. Ш.Д.Кууларга тураскааткан бо
маргылдаа ийи дугаар чылын эртип турары бо.

Хүрешке кожууннар команда
айы-биле кирип турар. Эрткен
чылын Чөөн-Хемчик кожууннун
командазы тилекчи болгаш, шил-
чип чоруур кубокту чаалап алган.
Бир эвес үш чыл улаштыр кайы-
бир кожуун бо хүрештин кубогун
чаалап ап шыдаптар болза, кубок
ол кожуунга кезээ мөңгөде артар.
Ш.Д.Кууларның чырык адына
тураскааткан хүрешти организас-
тажырынга Кызыл хоорайның
чагыргазы, ТР-ниң Аныяктар бол-
гаш спорт яамызы база Шулуу
Даваевичинин уруу Любовь Шу-
луевна Шойдук улуг үлүг-хуузун

кириштирген.

Бо чылын тос кожуун команда-
ларын кириштирген. Өвүр биле
Чөөн-Хемчик кожууннар ийи-ийи
командаларлыг киришкени өөрүн-
чүг. Ынчалза-даа эрткен чылын
кирип турган Тываның күрүне
университетинин болгаш Суд
приставтарының командалары бо
удаада киришпейн барган.

Онзалал демдеглексенчиг чүүл
чүл дээрге, команда кежигүнне-
ринде Тываның Арзылаң болгаш
Начын мөгелеринден аңгыда, ады
ам-даа билдинмес аныяктар-даа,
45 хар ашкан хоочун мөгелер-даа

бар болуп турар.

Чидиг демиселдин т
дөрт шыырак команда
үнүп келген. Ол дээрге
ийи командазы, Улуг-Хө
Эрзинниң командалары
зинин аныяк командазы
бүүредип чоруп ор
«Өвүр-2» команданга сан
(4:1) уттурупкан, ынчанга
2) түннел оюнче кире
болган. Ынчалза-даа түн
бо команда улуг-хемчи
тургаш, үшкү шаңналд
ээлээн. Бир-ийи дугаар
демиселге «Өвүр-1» ул
лерни удуп алгаш, тилек
шилчип чоруур кубокту ч
ган. Арзылаң мөге Чими
бо чылдан эгелеп хоочу
зынче кирген. Улуг-Хемде
мөге Андрей Биче-о
октаан.

Светлана ДАЧЫН

ДЫҢНАДЫГ

Чаа-Хөл кожууннун чагыргазына РФ-тин хамаатызы
Васильевич Данзырындан Тыва Республика, Чаа-Хөл кожуун,
«Даг» деп черде ниити шөлү 5000 дөрбелчин метр (шөлүн ч
санаан, хемчээген соонда тодараттынар) чер участогун хууда
ажыл-агыйын чорудары-биле 49 чыл хуусаада арендага бээр
билдиришкин кирген.

Күштүг болуп турар хоойлужудулга езугаар бо медээни
нындан 30 хонук дургузунда бо билдиришкинге хамаарыштыр
билдиришкенин Тыва Республика, Чаа-Хөл кожуун, Чаа-Х
Ленин кудумчузу, бажың №8 деп адрессте Чаа-Хөл кожууннун ча
хүлээп алыр.

Республиканың аңгы-аңгы районнарындан келгеш, 1966
Кызылдың №2 школазын дооскан, амгы үеде Би-Хемден Ме
Тайга кожууннар чедир чурттап чоруур аңгы-аңгы мергеж
доозукчулары бүгү назынында Мөңгүн-Тайгага малчыннап ч
чаңгысклассчывыс

Раиса Сааевна
ДОВУКАЙНЫҢ

элекке мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыдалды
уругларына, чоок кижилеринге, төрелдеринге илередип тур.
Төлөпиг эживистин дугайында чырыткылыг тураскаал б
чүрөктеривиске кезээ мөңгөде артар.

Берт-Даг школазының 1973 чылдагы доозукчу
чаңгысклассчывыс, Самагалдай суурнун хүндүлүг хамаатызы,
эвилелдин бот-тывынгыр уран чүүл көрүлделеринин каш да
лауреады, күш-ажылдың хоочуну, амыдыралының сөөлгү хүнне
chedir Тес-Хем кожууннун культура шугумунга үре-түнн
ажылдап чораан тыва культураның хоочуну

Елена Степановна
ДОНДУВАЙНЫҢ

57 харлап чорааш хенертен мөчээни-биле холбаштыр оон
төлүнгө, төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды
илередип тур бис.

Хөглүг, баштак чаңгысклассчывыс Елена Степановна
чырыткылыг овор-хевири ону билир кижилеринин сагыш-сеткил
кезээ мөңгөде уттундурбас болуп артар.

Расч. счет № 40603810400000000263
Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш масс
коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Ортаагы Сибир
регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдын
14-те эде бүүрткээн.
Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко,
Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодалдары реда
циянын туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыгын саннары болг
өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыялаар.